

Ljubljano priseljevali predvsem priseljenci s Kranjske (doseljvanje iz ostalih slovenskih dežel je bilo zanemarljivo) in da je bil sam proces priseljivanja iz različnih sodnih okrajev Kranjske izredno dinamičen ter raznolik. Podobno kot pri ostalih slovenskih mestih je največ priseljencev izviralo iz sodnih okrajev v neposredni okolici Ljubljane (največ jih je bilo iz sodnega okraja Ljubljana-okolica ter sodnih okrajev v bližini deželnega glavnega mesta: Kamnik, Brdo, Kranj, Škofja Loka, Vrhnika, Litija itd.), najbolj intenzivno priseljivanje pa je potekalo z ozemlja Gorenjske. (Doselitveni tokovi z Dolenjske in zlasti Notranjske so bili precej šibkejši.)

Zanimivo je, da se je večina priseljencev naselila v ljubljanskih predmestjih (velika večina na Spodnjo Poljansko cesto) in (precej manj) v predelu starega mestnega jedra (Stari trg, Gosposka ulica), zanemarljiv pa je bil delež priseljencev na Cesti Franca Jožefa v novem predelu mesta. Takšna notranja razporeditev priseljencev pa je bila seveda v tesni zvezi z njihovim družbenim položajem, ki ga lahko razberemo s pomočjo poklicne strukture prebivalcev.

Studnova študija jasno pokaže, da je bil vsak vzorec poseljen z različnimi družbenimi sloji. Na splošno rečeno so na Spodnji Poljanski cesti prevladovali predvsem nižji družbeni sloji, na področju notranjega mesta srednji, na Cesti Franca Jožefa (v novem predelu mesta) pa skoraj izključno pripadniki višjih slojev. V ulicah s kakovostnejšimi, večjimi in dražjimi stanovanji (npr. na Cesti Franca Jožefa) je bil delež zaposlenih žensk nizek, število vzdrževanih prebivalcev pa nasprotno izredno visoko. Med podnajemniki so prevladovali zaposleni v obrti in industriji. Predmestja so imela še vedno pretežno kmečki značaj, čeprav je delež zaposlenih v kmetijstvu stalno padal.

Seveda pa je bila za vsakega med vzorci značilna še lastna notranja, hierarhično urejena socialna struktura, v okviru katere so se tako višji kot tudi srednji in nižji sloji prebivalstva delili naprej v zgornje in spodnje, višje in nižje sloje in tudi znotraj letih so se pojavljale nadaljnje delitve in razlike.

Čeprav rezultati Studnove vzorčne analize - tako glede izvora kot tudi poklicne strukture prebivalstva - niso presenetljivi, pomeni njegova knjiga prvo stvarno analitično potrditev stanja, o katerem smo doslej le domnevali. Njen pomen pa je še nekoliko večji. Vsem, ki se bodo ukvarjali z zgodovino urbanizacije in z njo povezanimi problemi, lahko služi kot izhodišče nadaljnjih raziskav - tako v metodološkem kot tudi v vsebinskem oziru. Zaradi tega velja Zgodovinskemu arhivu Ljubljana dati vse priznanje, da je Studnovo študijo uvrstil v svojo zbirko in jo s tem predstavil širši strokovni javnosti.

Janez Cvirn

Judita Šega: Zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani (1895-1910),
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 12, Ljubljana 1993, 133 str.

Knjiga Judite Šega obravnava zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani v času popotresne prenovе, in sicer na dveh ravneh: na eni strani s predstavitvijo organizacije in modernizacije zdravstvene službe, pri čemer z ohranjenimi statističnimi podatki ilustrira splošne zdravstvene razmere v mestu, na drugi s prikazom mestne higiene in sprememb v mestni infrastrukturi od preskrbe z vodo in kanalizacije do javnih kopališč, pokopaliških zadev in predpisov, ki so zadevali pristojnosti in zadolžitve danes že kar pozabljenega mestnega konjarja, po domače imenovanega "šintar". Avtorica je svojo razpravo utemeljila v mestnem arhivskem gradivu in uspela iz tega izluščiti vrsto zanimivih, v zgodovinskem slovenske prestolnice do mere še neza beleženih dejstev, ki živo ponazarjajo relativnost dolžine časa in ponovno opozarjajo na to, da je stoletje lahko kratka in v isti sapi dolga doba, saj se zdi Ljubljana izpred sto let skozi zorni kot tedanjih zdravstvenih in higienskih razmer kot mesto iz nekega drugega sveta, daleč oddaljenega od tistega, v katerem živimo.

Ljubljana je leta 1895 - kot je znano - dobila novo in moderno bolnico z vsemi potrebnimi kliničnimi oddelki, likrat pa so v mestu v času, ki ga obravnava knjiga, delovali tudi še razni privatni sanatoriji in ambulante. Toda ob tem je bila rešilna postaja ustanovljena šele leta 1900 in tedaj je Ljubljana dobila tudi prvi rešilni voz: vse do preloma stoletja so poškodovane in bolnike po mestu in do bolnišnice še nosili na nosilih in vozili v dvo-kolnicah. Število zdravnikov in zobozdravnikov v mestu je od leta 1895 do 1909 naraslo od 25 na 47, pri čemer je rasti števila zdravniškega osebja ustrezala tudi rast števila prebivalstva in bolnikov: nedvomno je pri povečanem številu bolnikov treba upoštevati, da se je izboljšala tudi registracija bolnih in boleznih. Toda v isti sapi je kranjska prestolnica šele leta 1909 podprla predlog o uvedbi mesta mestnega šolskega zdravnika, ki bo nadzoroval zdravje učencev ter zdravstvene in higienske razmere v mestnih šolah in zasebnih vzgojnih zavodih. Otroci so se še naprej rojevali doma in v domači oskrbi pri babicah, saj se je še v začetku 20. stoletja za porod v porodnišnici odločala le vsaka peta ženska, umrljivost dojenčkov pa je bila še ob koncu 19. stoletja okoli 35%, kar je vsekakor veliko. In končno med boleznimi, ki so mestnemu fizikatu povzročale posebne skrbi in ki so bile pomemben vzrok umrljivosti ljubljanskih meščanov, so bile še vedno predvsem otroške in nalezljive bolezni: mestni fizik se je sicer tolažil, da bi bile lahko negativne posledice mestnih higienskih razmer še slabše, toda to ne spreminja dejstva, da so otroci kljub cepljenju še dalje v 20. stoletje zbolevali za davico, ošpicami in škrlatinko, da se je v mestu še leta 1910 pojavila

kolera, da je umrl razmeroma velik odstotek bolnikov tudi za drugimi nalezljivimi boleznimi kot sta tifus in jetika (vsaka peta smrt v Ljubljani je bila posledica jetike, in da so se naglo širile tudi spolne bolezni (tako, da je od leta 1904 zdravnik dr. Jemej Demšar vodil celo brezplačno ordinacijo za spolne bolezni v Mestnem domu).

Kljub vsemu navedenemu ugotavlja avtorica v mestu padec umrljivosti v obravnavanem obdobju; pri tem pušča vprašanje o tem, koliko je bil padec smrtnosti rezultat izboljšanja zdravstvenih in higienskih razmer in koliko doseljavanja zdravih, mladih ljudi s podeželja v razpravi odprto. Med nasilnimi smrtni imajo že v času pred prvo svetovno vojno opazno mesto samomori: to potrjuje sicer znano ugotovitev, da se število samomorov v prostoru, v katerem živimo, ni drastično zvišalo šele po prvi ali celo drugi svetovni vojni, temveč je svojevrstna trajnica s trendom k zviševanju.

Posamezna poglavja prve knjige so nato namenjena še lekamištvu in zobozdravniški negi. V začetku 20. stoletja so Ljubljančani lahko izbirali med šestimi zobozdravniki, pri čemer je Mestni magistrat zobne tehnike tudi kaznoval zaradi mazaštva. Prav v obravnavano obdobje spada tudi čas bolj organizirane skrbi za nego zob pri otrocih in prvih sistematičnih akcij za preprečevanje zobne gnilobe.

Higienske razmere v Ljubljani v obravnavanem obdobju so bile v literaturi že obširneje obdelane, vsekakor obširneje kot zdravstvene, vendar je uspelo Juditi Šega tudi to sliko v marsičem dopolniti in razširiti. Med poglavji, ki prinašajo v tej zvezi nove, zanimive podatke, so predvsem tista, ki se ukvarjajo z mestno preskrbo z živili, mestno tržnico in revizijo prodajaln in obrtnih delavnic. V ostalem zaokroža podoba mestne higiene podrobnejši prikaz mestnih komunalnih dejavnosti vse do predstavitve funkcije mestnih perie in že omenjenega mestnega konjarja s plačo 1200 kron na leto.

Knjiga Judite Šega je tipična "case study", podrobna krajevnozgodovinska študija, ki razkriva vse kvalitete in možnosti prostorsko omejenega, a zato poglobljenega zgodovinskega pristopa. Kot rečeno je Ljubljana, ki jo opisuje ta knjiga, že daleč kot svet iz romanov s porumenelimi in ob straneh načrtimi listi, a vendar je podoba, ki nam jo slika avtorica, tudi pomembno poglavje iz pri nas še vedno malo raziskane zgodovine zdravstvene kulture in zdravstvenega skrbstva. Zato je po svoje presenetljivo, da je moral rokopis tako dolgo čakati na natis in vse do danes ni našel založnika ne finančerja, tudi tam ne, kjer bi interes ne le za sodobno, temveč tudi preteklo zdravstveno kulturo vsekakor moral biti. Zamik, s katerim izhaja, pri tem knjigi ni v škodo: avtorica je opravila naporno delo obračanja lista za listom, faseikla za faseiklom in iz gradiva strmila sliko, ki odpira pogled v resda le del, a vendar zanimiv in pomemben del slovenske zdravstvene in kulturne zgodovine.

Peter Vodopivec

Darko Friš, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M., 1907-1928, Viri 6, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1993, 126 str.

Šesta številka zbirke Viri, v kateri zgodovinar Darko Friš objavlja del korespondence frančiškana, časnikarja in izseljenskega organizatorja Kazimirja Zakrajška (1878-1958), ustanovitelja newyorške Rafaelove družbe (1908) in aktivnega delaveca v ponovno obujeni Družbi svetega Rafaela v Ljubljani (1927), je že druga publikacija v omenjeni zbirki, ki je posvečena arhivskim virom slovenskega izseljenstva. Prva je izšla kot tretji zvezek (1990) z naslovom Slovenski izseljenci in s prispevki Marjana Dmovška "Utrinki o odnosu Slovencev do izseljenskega arhivskega gradiva" in "Jugoslovansko društvo sv. Barbare iz Eisdna v Belgiji 1929-40", Matjaža Klemenčiča in Darka Friša "Iz arhiva Ivana Moleka", Bogdana Kolarja "Cerkev in izseljenstvo v letih pred prvo svetovno vojno" in Andreja Vovka "Zapisniki Defense Alliance for Yugoslavs in Italy in Yugoslav Emergency Council v New Yorku".

Zakrajškova korespondenca iz let 1907-1928 zajema čas njegovega prvega bivanja v ZDA, kamor se je odpravil novembra 1906. To je bil čas množičnega odhajanja Slovencev v državo, ki je še vabila delavce, čeprav je že poznala gospodarske krize (kmalu po Zakrajškovem prihodu je v letih 1907/08 izbruhnila ena večjih pred prvo svetovno vojno). Slovenci v ZDA niso bili le delovna sila po ameriških rudnikih, tovarnah, na gradbiščih železnice itd., ampak je bil del izseljencev aktiven tudi v podporah in prosvetno-kulturnih organizacijah, izdajali so časnike in časopise, se delili po nazorskih prepričanjih, ki so bila močna tudi v stari domovini, marsikdo je s polnimi pljuči "zadihal" ameriško svobodo in se z dodatnim izobraževanjem spoprijel z izzivom (=uspeh je v marsičem odvisen od lastne zavzetosti in sposobnosti), ki mu ga je nudila ta država. Močno prisotna med slovenskimi izseljenci je bila tudi Cerkev, ki je v prvi vrsti skrbela za ohranitev vernosti (ne tako malo je bilo glasov v stari domovini o naraščanju verske mlačnosti in celo zapuščenju vere pri Slovenceh kot posledica ameriškega načina življenja), hkrati pa tudi za ohranjanje slovenske zavesti, zlasti jezika in običajev. Slovenske župnije, domovi, šole ipd. so združevale veme in jim dajale občutek vamosti in košček stare domovine. Med prizadevnimi duhovniki najdemo tudi patra Kazimirja Zakrajška, ki je poleg že omenjene Rafaelove družbe v New Yorku, ustanovil tudi Ave Mario, prvi slovenski verski list v ZDA (1909), objavljal v številnih glasilih, deloval pri priseljenski komisiji na Ellis Islandu itd.

Darko Friš je objavil Zakrajškova pisma in do pise korespondentov iz nove in stare domovine. Del jih je našel v ameriških (npr. v Archives of the Diocese of Cleveland) in del v domačih arhivih (npr. v Frančiškanskem provincialnem arhivu v Ljubljani). Poleg uvodnih avtorjevih razmišljanj, ki nas uvedejo